

УДК 159:343.843

Лазаренко Л. А. – кандидат юридичних наук,
завідувач сектору з організації наукової роботи
Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ

ПРОГНОЗОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ, СПРЯМОВАНОЇ НА ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЮ ЗАСУДЖЕНИХ

Розглянуто основні напрями й етапи пенітенціарної педагогіки. Окреслено її ключові проблеми та перспективи розвитку. Висвітлено зміст і структуру виховної роботи із засудженими.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, перевиховання, виховний процес, виховні заходи.

Економічні та соціальні перетворення в українському суспільстві не лише зумовили позитивні зрушення в житті країни, а й загострили низку проблем. Так, зберігається тенденція до зростання рівня злочинності, зокрема рецидивної, що призводить до збільшення кількості засуджених.

Виправлення осіб, позбавлених волі, є надзвичайно складною та значущою проблемою, яка нині постала перед державою у сфері протидії злочинності. У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань кримінально-виконавчої системи визнано потребу в підвищенні ефективності виховної роботи із засудженими у виправних установах.

Метою статті є висвітлення основних напрямів та етапів пенітенціарної педагогіки, з'ясування її проблем і перспектив розвитку.

Основною формою кримінального покарання в сучасному світі, як відомо, є позбавлення волі у вигляді тюремного ув'язнення. В умовах ізоляції від суспільства, позбавлення певних прав і свобод особистість злочинця зазнає змін, адже він має змогу переоцінити звичні для нього цінності. Після повернення засудженого в суспільство він зобов'язаний неухильно дотримуватися норм законів. Однак часто цього не відбувається. Попри неабиякі зусилля, соціальна адаптація колишнього ув'язненого є досить проблемним процесом.

Поліпшити ситуацію, на думку вчених-пенітенціаристів, покликана діяльність, спрямована на ресоціалізацію осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Нині вітчизняна кримінально-виконавча система перебуває на стадії реформування. Вона стає відкритішою, менш формалізованою, а головне – орієнтованою на виконання основного завдання – виправлення засуджених і повноцінну їх соціалізацію після відбування покарання. Створені протягом останніх десятиліть недержавні організації різного правового статусу, використовуючи український досвід та враховуючи міжнародні традиції, виконують певні завдання з надання допомоги колишнім засудженим. Однак брак єдиних концептуальних підходів та узгодженості в їх діяльності, а також механізмів ефективної взаємодії з виправними установами зумовлюють безсистемність соціальної реабілітації осіб, які повернулись із місць позбавлення волі.

Сучасні тенденції пенітенціарної педагогіки пов'язані з розробленням системи соціально-педагогічних впливів на засуджених, гуманізацією цього процесу, спеціальною підготовкою педагогічних кадрів для виправних установ, залученням громадських організацій, у тому числі благодійних, правозахисних, релігійних та інших, для виконання основного завдання кримінально-виконавчого процесу – виправлення засуджених. Лише взаємодія пенітенціарної педагогіки як науки з практичною діяльністю здатна відповісти на багато запитань, пов'язаних з оздоровленням соціальної атмосфери в державі, забезпеченням громадської та особистої безпеки [1].

У цілісному педагогічному процесі чільне місце посідає виховання. Сутність цього процесу можна виявити, розглядаючи його в структурі загального процесу становлення особистості. Виховання – це спеціально організована, керована та контрольована взаємодія вихователів і вихованців, у яких кінцевий результат – формування особистості. Виховний процес має низку особливостей, передусім цілеспрямованість. Найбільш ефективною є така його організація, за якої мета вихователя перетворюється на мету, що є близькою та зрозумілою для вихованця.

Сучасний виховний процес характеризується єдністю цілей і співробітництвом під час їх досягнення. Особливість виховного процесу виявляється в тому, що діяльність вихователя, управління цим процесом зумовлені не лише об'єктивними закономірностями.

Це значною мірою мистецтво, у якому виявляється своєрідність особистості вихователя, його індивідуальності, характеру, ставлення до вихованців. Відповідність суб'єктивних чинників, що виражають внутрішні потреби особистості, об'єктивних умов, у яких особистість живе і формується, сприяє успішному вихованню.

Складність виховного процесу полягає в тому, що його результати є не настільки виразними та відразу помітними, як, наприклад, у процесі навчання; педагогічні вияви вихованості та невихованості розділяє тривалий період утворення необхідних властивостей особистості, у яких особистість зазнає одночасного впливу безлічі чинників і накопичує не лише позитивний, а й негативний досвід, який потребує коригування; виховний процес є досить динамічним, рухливим і мінливим.

Виховний процес – це професійно організований цілісний процес, що характеризується спільною діяльністю, співробітництвом, культурним змістом і методами освоєння культури. Виховний процес містить у собі низку компонентів, зокрема цільовий (цілі, завдання й соціалізація особистості); змістовий (відповідність потребам особистості, стандарт освіти); операційно-діяльнісний (організація діяльності засуджених під час занять і в позаурочний час); аналітико-результативний (аналіз результатів педагогічної діяльності).

На системі відносин вихованця із зовнішнім світом позначаються об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки, які набувають характеру педагогічних закономірностей. Серед закономірностей функціонування й розвитку виховання в цілісному педагогічному процесі слід виділити головну – орієнтацію на розвиток особистості, природоцілісність. Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською культурою залежить від ціннісних підстав виховання. Вказана закономірність визначає інший принцип виховання – принцип культуровідповідності. Він передбачає, що виховання має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях і враховувати особливості етнічної та регіональної культур. Це зумовлює єдність реалізації діялісного й особистісного підходів. Останній передбачає відмову від рольових масок, полісуб'єктність (діалогічність), індивідуалізацію і творчу спрямованість виховного процесу. Водночас індивідуально-творчий підхід передбачає створення умов для самореалізації особистості, виявлення (діагностування) та розвитку її творчих можливостей.

Принципи гуманістичного виховання – це концентрований, інструментальний вияв положень, які мають загальне значення, діють у різних педагогічних ситуаціях і за будь-яких умов організації освіти. Усі принципи певним чином взаємопідпорядковані. Одним із таких принципів є принцип навчання та виховання засуджених у колективі. Він передбачає оптимальне поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації педагогічного процесу. Значну роль в організації виховання відіграє принцип зв'язку виховання з життям і виробничою практикою. Реалізація принципу поваги до особистості в поєднанні з розумною вимогливістю тісно пов'язана з принципом спирання на позитивне в людині, на сильні аспекти її особистості. Принцип гуманістичної спрямованості виховання, який передбачає послідовне ставлення педагога до вихованця як до відповідального і самостійного суб'єкта власного розвитку, суб'єктних відносин. Реалізація цього принципу істотно впливає на становлення людини, на всі аспекти її соціалізації.

Принцип діалогічності соціального виховання передбачає, що духовно-ціннісна орієнтація особи та її розвиток здійснюються в процесі взаємодії вихователів і вихованців, змістом якого є обмін цінностями (інтелектуальними, емоційними, моральними, експресивними, соціальними тощо), а також спільне продукування цінностей у побуті та життєдіяльності виховних організацій. Цей обмін стає ефективним, якщо вихователі прагнуть надати діалогічного характеру взаємодії з вихованцями. Існують певні закономірності виховного процесу:

- взаємозв'язок форм організації та змісту педагогічного процесу;
- єдність дій учасників педагогічного процесу;
- залежність організацій педагогічного процесу від вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- взаємозв'язок освіти, навчання й виховання;
- гармонізація особистих і громадських інтересів, зумовленість змісту педагогічного процесу.

Виховання є складною та динамічною системою. Найбільш популярними в сучасній теоретичній педагогіці є моделі систем процесу виховання, побудовані за критеріями цілей і завдань, змісту виховного процесу й умов його протікання, взаємодії вихователів і вихованців, застосовуваних методів, форм виховної діяльності, етапів (стадій) розвитку процесу в часі.

За цільовим критерієм структура виховного процесу становить комплекс (послідовність) завдань, на виконання яких спрямовано процес, а саме:

- становлення особистості з урахуванням мети всебічного, гармонійного розвитку;
- формування моральних якостей особистості на основі загальнолюдських цінностей;
- мотивація, гармонійність інтелектуальної, емоційної та вольової сфер розвитку особистості;
- залучення до суспільних цінностей у галузі науки, культури, мистецтва;
- виховання життєвої позиції, що відповідає демократичним перетворенням суспільства, прав та обов'язків особистості;
- розвиток нахилів, здібностей та інтересів людини з урахуванням її можливостей і бажань, а також соціальних вимог;
- організація пізнавальної та соціально цінної діяльності, що стимулює формування зумовлених метою виховання якостей;
- розвиток найважливішої соціальної функції особистості – спілкування в мінливих умовах трудової діяльності та надмірного соціального напруження.

Наступна структура ґрунтується на визначенні головних стадій виховного процесу. Критерієм за таких умов є послідовність обов'язкових етапів процесу, спрямованого на повноцінне виконання поставлених завдань.

Усвідомлення вихованцями необхідних норм і правил поведінки – важливий етап процесу виховання. Без цього формування заданого типу поведінки особистості не може бути успішним.

Знання має перетворитися на переконання – глибоке усвідомлення конкретного типу поведінки, тобто тверді, засновані на певних принципах погляди, які слугують дороговказом у житті.

Формування почуттів – важливий компонент виховного процесу. Лише заострюючи почуття й спираючись на них, вихователі досягають правильного та швидкого сприйняття встановлених норм і правил.

Діяльність у практиці виховання завжди пов'язана з формуванням поглядів, переконань, почуттів. Чим вищим є статус педагогічно доцільної, добре організованої діяльності в структурі виховного процесу, тим ефективнішим є виховання.

Існує структура, за якої послідовні етапи процесу виділяють залежно від інших критеріїв, зокрема враховуючи зв'язки між компонентами, які забезпечують ефективність виховання: проектування цього процесу, що передбачає визначення мети і конкретних завдань виховання; організація матеріальної (трудової, природоохоронної), громадської (колективної, організаційно-управлінської, комунікативної), духовної (емоційно-чуттєвої, пізнавальної, ціннісно-орієнтованої) діяльності; регулювання міжособистісного спілкування і його корекція в процесі основних видів діяльності вихованців; контроль і підбиття підсумків, установлення співвідношення між одержаними та запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач.

Як критерій для визначення етапів виховного процесу можна застосувати і послідовність педагогічних дій. Тоді структура буде виглядати так: ознайомлення із загальними нормами та вимогами; встановлення відносин; формування поглядів і переконань; визначення загальної спрямованості особистості.

Окрім виховання, у педагогічній літературі визначено поняття перевиховання, тобто системи виховного впливу педагогів, спрямованого на зміну неправильно сформованої особистості вихованця, виправлення його якостей, звичок і рис, які суперечать нормам і вимогам суспільства. Однобічність такого формулювання очевидна: усе зведено до виправлення особистості; вихованцю відводять пасивну функцію (він має змінитися під впливом вихователя). Перевиховання є органічною складовою загальної системи виховання, що суттєво впливає на поведінку та свідомість людини. Причому зв'язок між вихованням і перевихованням сформовано на прямій і зворотній залежності: виховання містить елементи перевиховання, а перевиховання спирається на досягнуті у вихованні результати. Взаємозв'язок виховання та перевиховання можна сформулювати так: підвищення якості виховного процесу – головна умова й вирішальний чинник перевиховання.

У перевихованні існує ланцюг послідовно пов'язаних між собою елементів: аналіз позитивних і негативних властивостей характеру, дослідження його потреб, відхилень у поведінці; вивчення педагогічної атмосфери, середовища оточення з подальшою нейтралізацією або усуненням шкідливих впливів і посиленням позитивних впливів довкілля; перебудова негативного стереотипу;

зосередження сил і здібностей на корисних вчинках, перетворення навколишнього середовища. Зміна звичної поведінки шляхом залучення особистості до нових видів діяльності сприяє активізації розвитку позитивних якостей. Водночас доки не буде усунуто однобічність розвитку, можливим є рецидив [2].

Резюмуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що процеси виховання та перевиховання взаємопов'язані. Перевиховання спрямоване на перебудову неправильно сформованих поглядів, суджень, оцінювань людини, перетворення негативних способів поведінки, які ускладнюють процес формування особистості.

Процес перевиховання передбачає: встановлення суттєвих причин відхилень у моральному розвитку; визначення шляхів і засобів, що впливають на зміну сформованого стереотипу поведінки; активізацію позиції людей у суспільно цінній колективній діяльності, навчальній діяльності, сфері дозвілля; розроблення системи вимог і контролю, засобів заохочення та стимулювання.

Багаторічна практика засвідчує, що реалізація будь-якої кількості виховних заходів не сприятиме бажаним результатам, якщо самі засуджені не бажатимуть уважно вивчати особливості власного характеру, критично поставитися до себе та свідомо, систематично здійснювати самовиховання, прагнучи до розвитку позитивних рис і звичок.

Суто зовнішні відносно особистості умови та дії не можуть гарантувати її розвиток та корекцію, оскільки їх вплив опосередковується внутрішнім світом засудженого, його поглядами, ставленням до навколишньої дійсності, особистою активністю. Теорія та практика засвідчують, що ефективність виховних впливів на засудженого залежить, передусім, безпосередньо від його зусиль.

Нині стан соціальної та психологічної служби надання допомоги засудженим загалом не відповідає потребам практики і поступається багатьом цивілізованим державам. Нагальною є потреба в розробленні концепції подальшого розвитку соціально-психологічної служби, передусім законодавчої, науково-методичної, матеріально-технічної бази, підвищенні статусу соціального працівника, а також створенні системи недержавної благодійної допомоги засудженим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методические указания по психологическому отбору осужденных для предоставления права передвижения без конвоя и перевода на более легкие условия режима содержания [Электронный ресурс] // Психологическая служба УИН Минюста, 2002. – Режим доступа: <https://refdb.ru/look/1333262.html>. – Загл. с экрана.
2. Сломчинский А. Г. Пенитенциарная педагогика: контуры понятийного генезиса / А. Г. Сломчинский // Педагогический журнал. – 2006. – № 9. – С. 177–191.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017
